

ՀԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԱԾԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1

ԱՎԱՆԴԱԿԱՆԸ
ԵՎ ԱՐԴԻԱԿԱՆԸ
ՀԱՅՈՑ
ՄՇԱԿՈՒՅԹՈՒՄ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF ARMENIA
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

**PROCEEDINGS OF INSTITUTE
OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY**

1

**ARMENIAN FOLK CULTURE
XVII**

**TRADITION AND MODERNITY
IN ARMENIAN CULTURE**

FESTSCHRIFT FOR
STEPAN LISITSIAN
ON THE OCCASION OF HIS 150TH BIRTHDAY

YEREVAN
IAE PUBLISHING HOUSE
2018

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

**ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

1

**ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹ
XVII**

**ԱՎԱՆԴԱԿԱՆԸ ԵՎ ԱՐԴԻԱԿԱՆԸ
ՀԱՅՈՑ ՄՇԱԿՈՒՅԹՈՒՄ**

ՍՏԵՓԱՆ ԼԻՍԻՑՅԱՆԻ
ԾՆՆԴՅԱՆ 150-ԱՄՅԱԿԻՆ
ՆՎԻՐՎԱԾ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ԵՐԵՎԱՆ
ՀԱԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2018

***Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության
ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ***

Խմբագրական խորհուրդ

Պավել Ավետիսյան (*գլխավոր խմբագիր*), Լևոն Աբրահամյան,
Գրիգոր Արեշյան, Ռուբեն Բադալյան, Պիտեր Քաուի,
Տորք Դալալյան (*սպարասխանատու քարտուղար*), Պատրիկ
Տոնապետեան, Միհրան Գալստյան, Սարգիս Հարությունյան,
Թամար Հայրապետյան, Լորի Խաչատուրեան, Թեո վան Լինտ,
Հարություն Մարության, Արմեն Պետրոսյան, Համլետ Պետրոսյան,
Գագիկ Սարգսյան, Ադամ Սմիթ, Ջուստո Թրաինա

Editorial Board

Pavel Avetisyan (*editor-in-chief*), Levon Abrahamian, Gregory Areshian,
Rouben Badalyan, Peter Cowe, Tork Dalalyan (*assistant editor*),
Patrick Donabédian, Mihran Galstyan, Sargis Harutyunyan, Tamar
Hayrapetyan, Lori Khatchadourian, Theo van Lint, Harutyun Marutyan,
Armen Petrosyan, Hamlet Petrosyan, Gagik Sargsyan, Adam Smith,
Giusto Traina

Համարի խմբագիրներ՝

Հարություն Մարության, Թամար Հայրապետյան, Սուրեն Հոբոսյան

- Հ 241 Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ, 1: Հայ ժողովրդական մշակույթ, XVII: Ավանդականը և արդիականը հայոց մշակույթում / ՀՀ ԳԱԱ հնագիտ. և ազգագր. ինստ.: Խմբ. Հ. Մարության, Թ. Հայրապետյան, Ս. Հոբոսյան. – Եր., ՀԱԻ հրատ., 2018. – 508 էջ: (Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ, 1):

Ժողովածուն նվիրված է ազգագրագետ Ստեփան Լիսիցյանի ծննդյան 150-ամյակին: Նախատեսված է հումանիտար և հասարակական ոլորտի գիտնականների և հայոց մշակույթով հետաքրքրված ընթերցողների համար:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն	9
1. Ստեփան Լիսիցյան (ծննդյան 150-ամյակի առթիվ) <i>Լիլիա Վարդանյան</i>	11
I. ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ՍՐԲԱԴԱՍՈՒՄ	
2. «Թշնամու» կերպարի ձևավորման մեխանիզմները՝ որպես՝ բռնության զանգվածայնությունն ապահովող գործոններ Հայոց ցեղասպանության համատեքստում <i>Հասմիկ Գրիգորյան</i>	18
3. Մուսա լեռան հերոսամարտը՝ ըստ ականատես վերապրողների վկայությունների <i>Վերժինե Սվազլյան</i>	27
4. Անդրանիկ. բանահյուսական կերպարը <i>Ալվարդ Ղազիյան</i>	41
5. Հայոց ցեղասպանության նահատակների սրբադասումը՝ որպես մշակութային երևույթ <i>Հարություն Մարության</i>	54
II. ՍՏԱԼԻՆԻԶՄ. ԵՐԵԿ ԵՎ ԱՅՍՕՐ	
6. Кампания этнической депортации армян в 1949г. и подконтингент «турки» среди спецпереселенцев «с Черноморского побережья» <i>Грануш Харатян</i>	66
7. Ալթայյան արքայը՝ որպես նորամուծությունների աղբյուր <i>Լևոն Արրահամյան</i>	81
8. Անաստաս Միկոյանի արձանի տեղայնացումը՝ որպես «հիշողության վայր» <i>Հասմիկ Կնյազյան</i>	90
III. ՀԻՆ ՈՒ ՆՈՐ ԳԱՂԹԱԿԱՆ-ՓԱԽՍՏԱԿԱՆ- ՆԵՐԳԱՂԹՅԱԼՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ	
9. Սերնդափոխության հիմնախնդիրները հայրենակցական միություններում <i>Աննա Մարկոսյան</i>	106
10. «Պանդի ուխտը»՝ որպես գետաշենցիների ինքնության հարացույց <i>Գայանե Շազոյան, Արսեն Հակոբյան, Վիկտորիա Խորշոռյան</i>	116
11. Ադրբեջանահայ փախստականների (1988-1992թթ.) ինտեգրման և քաղաքացիության ձեռքբերման գործընթացը <i>Շուշանիկ Ղազարյան</i>	126

12.	Հայաստան տեղափոխված սիրիահայերի հարմարվելու գործընթացը <i>Արմենուհի Սյունիսյան</i>	135
13.	Լեզուն որպես սիրիահայերի մշակութային ադապտացիայի կարևոր բաղադրիչ (Էթնոսոցիոլոգիական ուսումնասիրություն) <i>Գայանե Հակոբյան</i>	143
IV. ԹԱՆԳԱՐԱՆԱՅԻՆ ԻՐԵՐԻ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ		
14.	Փողի տեսակները և դրանց ծխական նշանակությունը <i>Արմինե Զոհրաբյան</i>	156
15.	Հայկական գորգերի հորինվածքների ու զարդանների դրսևորումները միջնադարյան իսպանական գորգերում <i>Լիլիա Ավանեսյան</i>	168
16.	Վիշապազարդ վզնոցներ <i>Ասրղիկ Բարայելյան</i>	179
17.	К вопросу о популяризации этнографических артефактов и коллекций в современных условиях рыночных отношений <i>Лианна Геворкян</i>	193
V. ՀԱՎԱՏՔ, ԾԵՍ ԵՎ ՏՈՆ		
18.	Трепанации в эпоху поздней бронзы и в раннем железном веке (по антропологическим материалам из могильников с территории Лорийского района Армении) <i>Анаит Худавердян, Сурен Обоян</i>	206
19.	Հրաշքի գործունը Սոկաց կրոնատեղեցական ավանդություններում <i>Էսթեր Խենճյան</i>	217
20.	Մարմնից դուրս գտնվող հոգին հայկական հրաշապատում հեքիաթներում <i>Թամար Հայրապետյան</i>	231
21.	Աստվածահայտնության քառասնորդաց (հիսնակաց) պահքը (պատմական համառոտ ակնարկ) <i>Հասմիկ Արքախանյան</i>	243
22.	Աղվանքում Վարազ-Տրդատի վահանով վերաբերման ծեսի մասին <i>Արրակ Դաբաղյան</i>	255
23.	Թատերականացված ծեսի սեղմ արտացոլումը մի բուսանվան մեջ <i>Էմմա Պետրոսյան, Զարուհի Սուջյան</i>	263
24.	Թաղումներ, որոնք կարելի է լուսանկարել և թաղումներ, որոնք չի կարելի լուսանկարել <i>Սմբար Հակոբյան</i>	269

25.	Սամցխե-Ջավախքի հայ կաթոլիկ համայնքը (պատմագագրական ուսումնասիրության փորձ) <i>Սոսե Գրիգորյան</i>	279
VI. ՍՐԲԱՎԱՅՐ ԵՎ ԵԿԵՂԵՑԻ		
26.	Արագածի Տիրինկատար սրբավայրը <i>Արսեն Բորոխյան</i>	290
27.	Միջնադարյան Սաղմոսավանքի սրբությունները <i>Աշոտ Մանուչարյան</i>	302
28.	Կասիոս լեռը Անտիոքի շրջանի հայոց աւանդազրոյցներուն և հաւատալիքներուն մէջ <i>Յակոբ Չոլաքեան</i>	313
29.	Երկու եկեղեցի, երկու համայնք. նորակառույց եկեղեցիների կրոնա-սոցիալական ենթատեքստը <i>Յուլիա Անյոնյան</i>	328
VII. ԺԱՄԱՆՑ		
30.	Սրճարանային միջավայրը Երևանում. արևելյան տարածք՝ արևմտյան հետազոծվ <i>Գոհար Սյրեփանյան</i>	340
31.	Ազատ ժամանակի կառուցվածքի փոփոխությունները Հայաստանի Հանրապետության քաղաքային բնակավայրերում <i>Ռուբեն Օհանջանյան</i>	353
VIII. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԽՈՍՈՒՅԹ ԵՎ ՎԱՐՔ		
32.	Մշակույթի և արդի մի շարք հիմնախնդիրների փոխառնչությունները հայաստանյան հանրային ընկալումներում <i>Նիկոլ Մարգարյան, Մելինե Թորոսյան</i>	366
33.	Միջսեռային հաղորդակցության որոշ առանձնահատկություններ հետխորհրդային Հայաստանում <i>Լիլիթ Մանուկյան</i>	383
IX. ԵՐԿՐԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱՎԱՔՉՈՒԹՅՈՒՆ		
34.	Երկրագործական մշակույթը Հայաստանում 17-րդ դարում՝ ըստ պատմագիրներ Ջաքարիա Քանաքեղոցու և Ջաքարիա Ագուլեցու <i>Քրիստինե Պապիկյան</i>	392
35.	Վայրի մրգերի հավաքչության արդի դրսևորումները Լոռիում <i>Անժելա Ամիրխանյան</i>	403
X. ՀԵՐՈՍԱՎԵՊ		
36.	Հայ ժողովրդական հերոսական էպոսը <i>Արմեն Պետրոսյան</i>	414

37.	Արամ Ղանալանյանը՝ «Սասնա ծռեր» հերոսավեպի պատումների գրառող և վերամշակող <i>Աննա Պողոսյան</i>	426
38.	Կրոնաժխական տարրերը «Սասնա ծռեր» հերոսավեպում <i>Մարգիս Հարությունյան</i>	439
XI. ՀԵՔԻԱԹ		
39.	Նվիրատու և խորհրդատու կենդանիները հայ ժողովրդական հեքիաթներում <i>Մարինե Խեմչյան</i>	446
40.	Հեքիաթասացությունը մեր օրերում <i>Նվարդ Վարդանյան</i>	458
XII. ԲԱՆԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ՓՈՔՐ ԺԱՆՐԵՐ		
41.	Մանկական զվարճախոսությունների թեմատիկ դրսևորումները <i>Արմեն Սարգսյան</i>	470
42.	Բանահյուսական և ազգագրական նյութերի կենցաղավարումը Արարատի մարզի Վեդու տարածաշրջանում <i>Սվետլանա Վարդանյան, Հասմիկ Մարգարյան</i>	484
43.	Հայերեն յուրահատուկ բառեր Թուրքիայի համշենցիների խոսվածքում <i>Սերգեյ Վարդանյան</i>	491
	Հապավումներ	503
	Contents	504

ԲԱՆԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ՓՈԲՐ ԺԱՆՐԵՐ

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԶՎԱՐՃԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԹԵՄԱՏԻԿ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ

Արմեն Շավարշի Սարգսյան*

Հողվածում անդրադարձել ենք հայ երեխաների բանավոր խոսքում կիրառված միայն զավեշտալի՝ զվարճախոսային դրսևորումներին: Հաշվի առնելով նեղ շրջանակներում դրանց փոխանցման և կենցաղավարման հանգամանքը, ինչպես նաև նմուշների որոշ մասի տարբերակների առկայությունը՝ այդպիսի ստեղծագործությունները, իբրև ժողովրդական բանահյուսության ինքնատիպ տեսակ, անվանել ենք մանկական զվարճախոսություն:

Մանկական զվարճախոսություններում արտացոլված են երեխայի յուրօրինակ մտածելակերպը, բնության և մարդկային փոխհարաբերությունների վերաբերյալ մոտեցումներն ու արված «վերլուծությունները», գիտատեխնիկական նվաճումների հանդեպ ունեցած վերաբերմունքը, և այդ ամենը՝ շրջապատում զավեշտ առաջացնող մանկան անկեղծ, պարզ ու շիտակ խոսքի միջոցով:

Բանալի բաներ. մանկական զվարճախոսություն, մտածողության շրջանակներ, մանկաշխարհ, անկեղծություն, հոգեբանություն, անմիջականություն, աշխարհի բացահայտում, աշխարհընկալում, ասացող, վերապատմող:

Հայ իրականության մեջ առաջին անգամ մանկական խոսքին անդրադարձել է մեծանուն լեզվաբան Հրաչյա Աճառյանը: 1901 թվականին Փարիզում հրատարակվում է նրա «Մանկական բարբառ»¹ աշխատանքը: Իր իսկ գրառումների հիման վրա հեղինակը նախ ներկայացնում է հայերենի մի շարք բարբառներում թոթովախոս մանուկների արտաբերած բաները՝ «...թոով իբր 280, տասն և մեկ գաւառական բարբառով», ապա՝ անդրադառնում մանկական բարբառի քերականական ձևերի յուրօրինակ դրսևորումներին: Աճառյանը մանկական խոսքը քննության առարկա է դարձրել նաև հայոց լեզվի լիակատար քերականությունը պատրաստե-

* ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի ավագ գիտաշխատող, բանասիրական գիտությունների թեկնածու:

1 *Աճառյան Հ.*, Մանկական բարբառ. – «Բանասէր» հանդես, հատ. 3, պրակ Ա, 1901, էջ 3–28:

լիս²: Հետագայում ևս մի քանի հետազոտողներ հոդվածներով կամ համապատասխան բաժիններ ընդգրկող առանձին գիտական աշխատանքներով անդրադարձել են երեխաների խոսքի ուսումնասիրությանը, և կրկին բոլորի ուշադրության կենտրոնում մանկական խոսքի լեզվական հարցերն են եղել, մասնավորապես՝ բառապաշարը³: 2006 թվականին Անահիտ Գալստյանը հավաքել և հրատարակել է նաև 1–7 տարեկան երեխաների մոքի առկայծումների մի հետաքրքիր գիրք⁴, որտեղ, մանկական խոսքի բառապաշարային տարատեսակ դրսևորումներից զատ, ընդգրկվել են նաև երեխաների կողմից արտաբերված անկեղծ ու շատ սովորական, սակայն ունկնդիրների համար անսովոր և անսպասելի ծիծաղ առաջացնող հարցեր, արտահայտություններ ու յուրօրինակ «վերլուծություն-մեկնաբանություններ»: Ի դեպ, մինչ այդ և դրանից հետո ևս մի քանի հեղինակներ (ոչ լեզվաբանության կամ բանագիտության ոլորտից) իրենց երգիծապատումների և զվարճախոսությունների գրքերում առանձին բաժիններով կամ խառը ներկայացրել են նաև մանկական զվարճախոսություններ⁵:

Այս ուսումնասիրության մեջ մենք անդրադարձել ենք հայ երեխաների բանավոր խոսքում կիրառված միայն զավեշտալի՝ զվարճախոսային

2 Աճառեան Հ., Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի (իմաստաբանություն, բառաբանություն, շարահյուսություն). Մանկական բառեր, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2005, էջ 80–90:

3 Կոնդակյան ժ., Մեկից յոթ տարեկան երեխաների բառապաշարը, Երևան, 1981, էջ 6–9: Գալստյան Ա., Մանկական խոսքի բառապաշարի մի քանի առանձնահատկություններ. – Գիտական նյութերի ժողովածու՝ նվիրված պրոֆ. Տ. Ավետիսյանի ծննդյան 60-ամյակին, Երևան, «Վան Արյան», 2001, էջ 15–20: Նույնի՝ Մանկական խոսքի բառապաշարը և նրա զարգացումը. – Ջահուկյանական ընթերցումներ, Երևան, «Վան Արյան», 2006, էջ 38–43: Նույնի՝ Հայերեն մանկական խոսքի դրսևորումների վերլուծության հարցեր. – Ջահուկյանական ընթերցումներ, Երևան, «Վան Արյան», 2007, էջ 42–48: Նույնի՝ Մանկական խոսքի ուսումնասիրության մի քանի հարցեր. – Ջահուկյանական ընթերցումներ, Երևան, «Նաիրի», 2007, էջ 43–49: Վարդանյան Ա., Վայոց ձորի խոսվածքի մանկական բառապաշարը, ՊԲՀ, 2003, թիվ 2, էջ 272–275: Նույնի՝ Վայոց ձորի միջնաբարբառը, Երևան, «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2004, Մանկական բառապաշարը բաժինը, էջ 81–83:

4 Մանկական խոսք, կազմող՝ Անահիտ Գալստյան, Երևան, «Ջանգակ-97», 2006:

5 Աղյան Մ., Ծիծաղի հարյուր ակնթարթ «Զվարճապատումներ», Ակամա երգիծաբաններ բաժինը. – «Մարտիկ» թերթի հավելված, Ստեփանակերտ, 1995, էջ 48–51.: Մորադյան Մ., Ուրախ երգիծանի, Մանկական ժպիտներ բաժինը, Երևան, «Շուշան» հրատ., 1999, էջ 123–133: Ծիծաղենք միասին, կազմեց Սարինե Ամիրխանեանը, Բ տպագրություն, Թեհրան, «Նայիրի» հրատ., 2007, էջ 100–114: Բոչարյան Մ., Զվարճապատումներ և իրապատումներ, Թոռնիկներին հեղ բաժինը, Երևան, «Աստղիկ» հրատ., 2008, էջ 70–73: Բալայան Գ., 55+ (Հիսունհինգ պլյուս): Երգիծանք, Մանկական սրամտություններ, Երևան, «Վան Արյան», 2009, էջ 41–42: Գյուրջիյան Հ., Մի բոտ ժպիտ, Կարակում են փոքրերը բաժինը, Վանաձոր, Սիմ տպագրատուն, 2012, էջ 151–227 և այլք:

դրսևորումներին: Հաշվի առնելով նեղ շրջանակներում դրանց փոխանցման և կենցաղավարման հանգամանքը, ինչպես նաև նմուշների որոշ մասի տարբերակների առկայությունը՝ այդպիսի ստեղծագործությունները, իբրև ժողովրդական բանահյուսության ինքնատիպ տեսակ, անվանել ենք մանկական գվարճախոսություն:

Շարադրանքում օգտագործվել են թե՛ մեր անձնական հավաքածուում պահպանվող նյութերը, որոնց մեծ մասը վերջին տասը տարիների ընթացքում մեր գրառածներն են, մի մասն էլ մեր նախաձեռնությամբ և հորդորով այլոց կողմից գրանցածները, թե՛ զանազան տպագիր հրատարակություններում, մասնավորապես անեկդոտների ժողովածուներում տեղ գտած գործերը:

Երեխաները մաքուր, ազնիվ ու միամիտ էակներ են: Կյանքի աղտեղություններն ու անարդարությունները, հաշվենկատությունն ու խորամանկությունը, դեռ չեն հասցրել թափանցել մանկան պարզ ու շիտակ հոգին, դեռ չեն պղտորել նրա ներաշխարհը: Շատ հաճախ երեխան իրականության այս կամ այն երևույթի վերաբերյալ իր ընկալումները անկեղծ մղումով վերարտադրելիս մտքի այնպիսի զավեշտալի փայլատակումներ է հրամցնում շրջապատին, որ ունկնդիրը ցանկանում է հետագայում դրանց հաղորդակից դարձնել նաև այլոց: Այդ ընթացքում էլ ձևավորվում է երգիծական ստեղծագործությունների մի ինքնատիպ շերտ՝ մանկական գվարճախոսությունը, որը թե՛ իր սեղմ կառուցվածքով, թե՛ անսպասելի ծիծաղ առաջացնող խոսքով առանձնանում է բանահյուսության մյուս տեսակներից:

Ընդգծված հումորի զգացումը՝ շաղախված զավեշտ առաջացնող լեզվական տարատեսակ միջոցներով, մանկահասակ երեխաների մտածողությանը հարիր չէ: Այն հատուկ է ձևավորված անհատին, սակավ քանակությամբ նաև՝ դպրոցական միջին տարիքի երեխաներին, և, բնականաբար, նման պարագաներում մանուկների անսպասելի ծիծաղ հարուցող խոսքը կանխամտածված չէ: Այն երեխայի անմիջականության, աշխարհընկալման առաջին քայլերի դրսևորման, տեսածը իր հնարավորությունների սահմաններում վերլուծելու և լսածը ուղիղ իմաստով ընկալելու հետևանք է:

Մանկական գվարճախոսությունների գերակշիռ մասը իրապատումներ է և սերտորեն կապված է երեխայի տարիքային առանձնահատկությունների ու մտածողության որոշակի աստիճանի հետ: Դրանց ասողարտաբերողը երեխան է, գրանցող-փոխանցող-տարածողը՝ մեծը: Երեխան ասացող չէ, նա իբրև իրողություն է ընկալում շրջապատում տեսած-

լսածը և անմիջական անկեղծ խոսքով արտահայտում իր զգացածը: Ասացողը մանկան ծիծաղ առաջացնող այդ խոսքը յուրովի ընկալողը և ուրիշներին վերապատմող-տարածողն է: Իսկ փոխանցող-վերապատմողները դառնում են երեխայի զավեշտալի խոսքին ունկնդիր ընտանիքի անդամները կամ էլ ընկեր-բարեկամ-հարևանները, որոնք անմեղ երեխայի կողմից հնչեցրած այդ զվարճալի արտաբերում – «մեկնաբանությունները» վերապատմում են նաև այլ միջավայրում:

Երեխան գիտակցական կյանքի առաջին քայլերն անելիս ուզում է բացահայտել իրեն շրջապատող աշխարհը, իրերն ու երևույթները, մարդկային փոխհարաբերությունները և անընդհատ տրվող հարցերի տարափով ձգտում օր առաջ ընկալելի դարձնել այն ամենը, ինչ իր համար այդ պահին անձանոթ ու անհասկանալի է:

Բավականին ընդգրկուն են մանկական զվարճախոսությունների թեմատիկ դրսևորման շրջանակները:

ա) Զվարճախոսություններում նրանք լեզվական տարատեսակ «գաղտնիքներ» են ուզում բացահայտել, քննարկում ինչ-ինչ հարցեր, երբեմն էլ ընդդիմանում, զավեշտալի մեկնաբանություն-առաջարկներով են հանդես գալիս: Այսպես, օրինակ, հնչյունարտաբերման գաղտնիքների մեջ «խորամուլս եղած» 4,5 տարեկան Արամը հարցնում է մորը.

— Ման, մարդը լեզվով ա՛ խոսում:

— Այո:

— Բայց ես ասումներով, շրթունքով, կոկորդով էլ եմ խոսում: Տես, ձեռքդ դիր կոկորդիս: Որ ասում եմ ա, շրթունքով եմ ասում: Որ ասում եմ բ, ճիշտ ա, շրթունքով ա, բայց ձեռքիդ վրա զգում ես, չէ՞, որ համ էլ կոկորդով եմ ասում: Իսկ ս ասումներով եմ ասում: Մենակ լ-ն եմ լեզվով ասում:⁶

Զվարճախոսություններից մեկում էլ երեխան լեզվի մաքրության հարցեր է «շոշափում» և սխալ արտաբերմամբ անձամբ «կանխում» օտարահունչ բառերի կիրառությունը խոսակցական լեզվում՝ ներկայացնելով դրա հայերեն «համարժեքը», ինչն էլ դառնում է զավեշտի աղբյուրը.

— Արփինե՛, գնա կուխնյայից աղը բեր, — 4.7 տարեկան Արփինեն է դիմում հորեղբոր կինը:

— Լյուդա՛, կուխնյա չեն ասում, խոզանո՛ց են ասում (իմա՝ խոհանոց), — հորեղբոր կնոջը «ուղղում» է Արփինեն: (ԱՇՄԱՀ)⁷

6 Մանկական խոսք, էջ 68:

7 Արմեն Շավարշի Սարգսյանի անձնական հավաքածու: Այսուհետև մեր հավաքածուից մեջբերումների մոտ փակագծում կնշվի ԱՇՄԱՀ համառոտագրությունը:

Գրական հայերենի և բարբառների միջև եղած զգալի տարբերությունները ևս մի կողմից մոլորեցնում են երեխաներին, մյուս կողմից զանազան ինքնատիպ «վերլուծությունների» և զավեշտալի մեկնաբանությունների տեղիք տալիս.

Մայրը անընդհատ փորձում է ուղղել 3.6 տարեկան Դավթին, հասկացնել, որ բարբառով չխոսի.

— *Դավիթ ջան «կուգամ, կերթամ, ինչ ա կենես...» որ ասես, դասասորուները քեզ դպրոցից դուրս կանեն:*

Բայց Դավիթը նեղն է գցում մորը.

— *Ման, բա խի ա տարին ըտե՞նց խոսում, էդ վախար դասասորու չի՞ էղել: (ԱՇՍԱՀ)*

Դպրոց նոր ոտք դրած երեխան իր պարզ ու շիտակ խոսքում «անդրադառնում» է լեզվական խնդիրներին, փորձում դպրոցում ուսուցանվող անծանոթ հայերեն բառերի և ընտանիքի անդամների առօրյա խոսակցական լեզվում առկա միևնույն առարկաների անվանումների տարբերության գաղտնիքը պարզել: Մանկան մեկնաբանությամբ նրանք գործ ունեն մի նոր լեզվի հետ, ընդ որում, դպրոցում անցնող լեզուն նրանց համար օտար լեզվի բառերի պես խորթ ու անհասկանալի է.

Սեպտեմբերին մի քանի օր դասի գնալուց հետո առաջին դասարանցի երեխան տանը նեղսրտած ասում է.

— *Դպրոցում ուրիշ լեզվով ենք խոսում, տանը՝ ուրիշ:*

— *Ո՞նց, — զարմանում են տնեցիները:*

— *Տանը ասում ենք սումկա, դպրոցում՝ պայուսակ, տանը ասում ենք տելեվիզոր, դպրոցում՝ հեռուստացույց, տանը ասում ենք խալադիլնիկ, դպրոցում՝ սառնարան, — բացատրում է երեխան: (ԱՇՍԱՀ)*

բ) Երեխան մարդկային, կենցաղային, սոցիալ-տնտեսական հարաբերություններում անմիջապես բախվում է իր սովորած-իմացածի և ռեալ կյանքում առկա երևույթների հակասություններին և փորձում է իր համար պարզաբանում մտցնել. խորհրդային տարիներին առևտրի բնագավառում տիրող անօրինությունների վերաբերյալ այսպես է իր «ըմբոստությունն» արտահայտում երեխան.

— *Ման, մեր դպրոցի անցած մաթեմատիկական խանութներում ինչի՞ չի անցնում, — հարցնում է 11-ամյա Արփինեն:*

— *Ինչո՞ւ, աղջիկ ջան:*

— *Մածունն արժի 16 կոպեկ, իրեք շիշ մածունի համար պեղրկ ա տայի 48 կոպեկ, տվել են 50 կոպեկ, խանութպանն ինչի՞ ա ասել 10 կոպեկ պակաս ա, գնա բեր: (ԱՇՍԱՀ)*

գ) Երեխան ականա ընդգրկվում է նաև քաղաքական թեմաների մեջ, իր զավեշտալի մեկնաբանությունների ու խաղերի ենթատեքստով «նպաստում» ինչ-ինչ հարցերի «վերհանման» ու «քննադատությանը»:

Նորանկախ հանրապետության նախագահական ընտրարշավի օրերին երեխան, նույն մարդու նկարները փողոցներում շենքերի պատերին փակցրած տեսնելով, զարմանում է և փորձում իրեն հուզող հարցերի պատասխանները գտնել.

— *Պապիկ, էս մարդն ո՞վ ա, — հարցնում է 3 տարեկան թոռնիկը:*

— *Մեր վարչապետն է, բալիկս:*

— *Բա նա ալբոմ չունի:*

— *Ալբոմ, ալբոմն ինչի համար է, որ հարցնում ես:*

— *Ալբոմ չունի, որ իրա նկարները ալբոմում կպցնի, շենքերի պատերին չկպցնի: (ԱՇՍԱՀ)*

Ղարաբաղյան շարժման առաջին ամիսների գործադուլային շարժումն իր արձագանքն ու ազդեցությունն է գտնում նաև մանկան մտածողության վրա՝ առիթ հանդիսանալով զավեշտալի տրամաբանական եզրահանգումների՝ գործադուլային բողոքին մասնակից դարձնելով նաև տնային թոչուններին.

— *Էս տիրամեռի հավերը էլի ձու չեն ածել, — տրտնջում է Մարիամ տատը:*

— *Տափիկ, ախր գործադուլ ա, հավերը ո՞նց կարան ձու ածեն,*

— *պատրասխանում է 3 տարեկան Մարիամիկը: (ԱՇՍԱՀ)*

դ) Ղարաբաղյան պատերազմը չէր կարող շրջանցել մանուկներին ու ազդեցություն չթողնել նրանց հոգեբանության վրա: Հայրենիքի համար կյանքը նվիրաբերած մեր ազատամարտիկներին փոխարինողները ահա այսպես են ներկայանում իրենց անկեղծ խոսքում.

— *Ինչ ես ուզում դառնաս, բալիկ ջան, — հարցնում են 5-ամյա Գևորգին:*

— *Ջոհված ազատամարտիկ, — պատրասխանում է երեխան: (ԱՇՍԱՀ)*

Երեխան չի գիտակցում «պատերազմ», «մահ», «զոհվել» հասկացությունները, և «Մի վախեցիր» ֆիլմը դիտելիս 5-ամյա Վոամը Ղարաբաղյան պատերազմին մասնակցած պապին հարցնում է.

— *Գագո՛ պապի, բա դու հեչ չես զոհվել... (ԱՇՍԱՀ)*

ե) 1988-ի երկրաշարժը ևս չի շրջանցել մանկաշխարհը. ծնողագուրկ երեխաներին հոգեկան ցնցումից հանելու համար մեկ ամսով արտասահման տանելիս Գայանեին հնարավոր չի լինում հասկացնել, որ նրան չեն կարող տանել, քանի որ ծնողներ չի կորցրել:

— *Դու օր մնացել ես, քնձի թնչ կենես, մեռած էղներիր, ես էլ կերթայի, — սրտնեղած ասում է երեխան: (ԱՇՍԱՀ)*

զ) Ղարաբաղյան շարժմանը, երկրաշարժին և խորհրդային համակարգին հաջորդած մութ ու ցուրտ տարիները և համատարած գործազրկությունն իրենց ազդեցությունն են թողնում նաև երեխաների մտածողության վրա: Տան տղամարդու ավանդական դերի խաթարումը և առկա ընտանեկան իրավիճակի մանկան ընկալում-մեկնաբանումն էլ դառնում է զվարճախոսության զավեշտի մեխը.

3-ամյա Տիգրանի մայրն աշխատում էր վարսավիթանոցում ու ամեն առավոտ գործի էր գնում, իսկ հայրը 3 տարի ոչ մի տեղ չէր աշխատում, պարապ-սարապ ման էր գալիս: Վերջապես երեխայի հայրն էլ է գործ ճարում ու երբ առավոտ ծեղին ուզում է տնից դուրս գալ, տղան հարցնում է հորը.

— *Էդ ո՞ր ես գնում, հայրիկ:*

— *Գործի, տղա՛ ջան:*

— *Խի՞, դու խու կնիկ չես, որ գործի ես գնում, — զարմացած հարցնում է Տիգրանը: (ԱՇՍԱՀ)*

է) Մեր օրերի գիտատեխնիկական աննախադեպ առաջընթացը կամա թե ակամա իր ազդեցությունն է թողնում թե՛ մեծահասակների, թե՛ երեխաների մտածողության և հոգեբանության, անգամ գործելակերպի ու խոսքի վրա: Ի տարբերություն երեխաների՝ մեծերը կամ դժվարությամբ են համակերպվում, կամ էլ չեն ուզում տիրապետել նորաստեղծ տեխնիկային ու դրանց օտարալեզու եզրույթներին:

Այդ նույն միջավայրում մեծացող երեխաների համար մեծերի նման շփոթմունքը և՛ զարմանք, և՛ զվարճանք է: Նրանք երբեմն իրենց անկեղծ ավստասանք են արտահայտում մեծերի «հետամնացության», շատ բաներից անտեղյակ լինելու, շատ բան տեսած չլինելու կապակցությամբ և այդ ամենը ընկալելու համար փորձում են վաղընջական ժամանակների ու իրենց ընտանիքի ավագների միջև ժամանակատարածային կապ տեսնել.

— *Պապի՛, ձեր ժամանակ համակարգիչ կա՞ր, — հարցնում է թոռը պապին:*

- Չէ, բայի՛կ ջան, չկար:
- Իյա՛, իսկ բջջային հեռախո՛ս:
- Չէ, բջջային հեռախոս էլ չկար:
- Չկար... Պապի՛, իսկ դու դինոզավր փեսած կասա՛ս: (ԱՇՍԱՀ)

ը) Փոխվում են ժամանակները, փոխվում են մարդկանց, նաև երեխաների իմացության շրջանակները: Գիտատեխնիկական աննախադեպ զարգացման պայմաններում մեծացող մանուկների մեծ մասին չես կարող համոզել, թե երեխաներին արագիլը կամ ջուրն է բերում, կամ էլ կադամրի թփերի արանքից են հանում: Երեխայի աչքի առաջ հղիանում, ֆիզիկական փոփոխության են ենթարկվում նրա մայրը, ծանոթ ու անծանոթ կանայք, և այդ անընկալելի «գաղտնիքը» այսօրվա փոքրիկից հնարավոր չէ թաքցնել:

Համեմատաբար մեծ տարիքի մանկիկը արդեն գիտի, որ երեխան մայրիկից է ծնվում, բայց շարունակում է էլ ավելի խորամուխ լինել, փորձում ըմբռնել՝ ինչպե՞ս է ծնվում ու աշխարհ գալիս նա.

— Հերաքրքիր է՝ մարդիկ ո՞նց են ծնվում, — մի օր հարցրեց 6 տարեկան Անին ու շարունակեց, — ման՛, մարդը մարդուց ծնվում է՝ ծալված, հեյրո հաց է ուրում, ծալերը բացվում են, ու մեծանում է, չէ՞: (ԱՇՍԱՀ)

թ) Նմանությունը հորը կամ մորը՝ երեխան յուրովի է մեկնաբանում և երբեմն էլ ըմբոստանում առկա իրողության դեմ.

Երկու երեխաներից տղան նման էր գեղեցկատես մորը, աղջիկը՝ հորը: Ընտանիքը հյուրընկալել էր ընկեր-բարեկամների:

— Աղջիկ ջան, էս ինչքան էս նման հայրիկիդ, — ասում է հոր ընկերներից մեկը: Հյուրերի գնալուց հեյրո փոքրիկը նեղսրտած դիմում է մորը.

— Ման՛, ինչի՞ ա ինձ պապան բերել, ինչի՞ չես ինձ էլ դու բերել, որ էս էլ քեզ նմանվեի... (ԱՇՍԱՀ)

Փոքրիկները նույնիսկ իգական և արական սեռերի ի հայտ գալու իրենց յուրօրինակ մեկնաբանությունն ունեն.

— Մայրի՛կ, ինձ ո՞վ է բերել:

— Ես:

— Այդպես էլ գիտեի, եթե պապան բերած լիներ, էս տղա կլիների:⁸

Երեխաներն այսօր կամա թե ակամա ամեն ինչին հաղորդակից են

8 Գյուրջինյան Հ., Մի բոտ ժպիտ, «Կատակում են փոքրերը» բաժինը, Վանաձոր, Միմ տպագրատուն, 2012, էջ 160:

դառնում, հեռուստատեսությամբ, երբեմն էլ համակարգչի միջոցով ունկնդիր-ակնդիրը դառնում զանազան հեռուստահաղորդումների...

— *Զավեն պապիկ, գիրեն՝ ինչ եմ դառնալու, — ասում է 4.8 տարեկան Սոնան:*

— *Ինչ:*

— *Բժիշկ եմ դառնալու՝ գինեկոլոգ, որ օգնեմ մամայիս փորը ճրդեմ, ապերիկիս հանեմ...(Մայրը հղի է եղել, և երեխան խոսակցություններից լսել էր, որ նրան կեսարյան հատումով են ծննդաբերելու — ծանոթությունը՝ ասացողի): (ԱՇՍԱՀ)*

Ժ) Նոր տարվա գիշերը Ձմեռ պապի կողմից բարձի տակ նվերներ դնելը այսօրվա երեխան սկսում է կասկածի տակ առնել.

Զույգ ծնված վեցամյա քույր ու եղբայր վիճում են.

— *Ձմեռ պապ չկա, — ասում է քույրը:*

— *Ո՞նց չկա, կա, հիշում են՝ անցած տարի մեր ուզածները բերել բարձի տակ էր դրել ու գնացել, — քրոջը փորձում է համոզել եղբայրը:*

— *Չկա, ուզո՞ւմ ես արի փորձենք. էս տարի էրկուսս էլ Ձմեռ պապից «վայֆայ» ուզենք, տեսնենք՝ կբերի՞... (ԱՇՍԱՀ)*

Իսկ եթե նա Ձմեռ պապի նվերներ բերելուն հավատում էլ է, ապա այսօրվա երեխան, մանավանդ նյութապես ապահով ընտանիքներում մեծացող, առավել շրջահայաց է և հաշվենկատ.

— *Դավիթ ջան, Նոր տարվա առթիվ քեզ համար նվեր առն՞եմ, թե՞ փողը տամ, — հարցնում է պապը:*

— *Նվեր առ, պապի՛կ ջան:*

— *Հրանտի՛կ ջան, դու որն ես ուզում փողը, թե՞ նվերը:*

— *Ինձ փողը տուր, պապի՛կ, իսկ նվերը Ձմեռ պապը կբերի:⁹*

ի) Մեր օրերում նորակազմ ընտանիքները բավարարվում են մեկ-երկու երեխաներ ունենալով միայն, ինչը ավագ սերնդի սրտով չէ: Այդ թեմային առնչվող բազում զվարճապատումներ են շրջանառվում թե՛ մեծերի կողմից ստեղծված, թե՛ մանուկների անմեղ արտահայտությունների հենքի վրա:

Ընտանիքի միակ երեխան «ապերիկ» կամ «քուրիկ» ունենալու համար պապի և տատի հորդորով ծնողներին խնդրում է իրականացնել իր ցանկությունը, սակայն՝ ապարդյուն: Ճարահատ երեխան օգնության է կանչում տատին.

9 Նույն տեղում:

— *Տա՛յր ջան, մաման ու պապան չեն ուզում ինձ համար ապե-
րիկ ու քորիկ բերեն, արի դո՛ւ բեր, է՛լի...* (ԱՇՍԱՀ)

լ) Մեքսի տեսարաններով, սարսափազդու, մարտական նկարագ-
րություններով արտասահմանյան և նորօրյա հայկական ֆիլմերին, մաս-
նավորապես հեռուստասերիալներին կամա թե ակամա հաղորդակից
դառնալը, ինչպես նաև՝ դրանցում գոեհիլ՝ ժարգոնային խոսքի կիրառու-
թյունները բացասաբար են ազդում երեխաների մտածողության, հոգեբա-
նության և բանավոր խոսքի վրա՝ տեղիք տալով բազում մանկական գա-
վեշտալի արտահայտությունների և ինքնատիպ մեկնաբանությունների
արտաբերման.

*Հեռուստատեսությամբ համբուրվելու թունդ տեսարան է ցու-
ցադրվում: Մոր հետ Կարմիրից (այժմ՝ Գեղարքունիքի մարզ) Երևա-
նում՝ մորաքրոջ տանը, հյուրընկալված և նոր վիրահատված 3.8
տարեկան տղան համակ ուշադրությամբ հեռուստասերիալն է նա-
յում:*

— *Փոխե՛ք ալիքը, զգվում եմ, — տեսնելով երեխայի ակնապիշ
հայացքը՝ խիստ տոնով ասում է մորաքույրը:*

— *Քրիստինե՛ մորաքույր, ես չեմ զգվում, թող մնա, էլի, —
ինդրում է երեխան: (ԱՇՍԱՀ)*

խ) Երեխան դեռևս չի գիտակցում մահ, գերեզման, ծնողի, հարա-
զատի կորուստ հասկացությունները, դրանք սոսկ անընկալելի բառեր ու
արտահայտություններ են: 19-րդ դարի երկրորդ կեսին հրատարակված
գրառումներում դա արտահայտված է սոցիալապես անապահով երեխայի
ուրախությամբ, երբ տեսնում է մեծ պղնձով լոբի եփելը.

«Ջանիս, մանիս, մեր ամին մեռել ա, լո՛ռո՛րի կուտեմ...»:¹⁰

Երբեմն ծնողը զայրույթի պահին չափից դուրս չարություն անող
երեխաներին զգաստացնելու համար ասում է՝ «*Դե հե՛րիք էլավ, է՛լի, մի օր
մեռնեմ, պրծնեմ ձեզանից*» խոսքը, որին երեխաները յուրովի են ընկալում
ու արձագանքում: Մի դեպքում երեխան տխրում է մոր «մահի» համար,
լաց լինում, հուզում նաև ծնողին, բայց երբ մայրը հարցնում է լաց լինելու
պատճառը, անսպասելի ծիծաղ է առաջացնում մանկան անկեղծ ու անմեղ
պատասխանը.

— *Մամ, բա որ դու մեռար, մեր ամանները ո՛վ ա լրվանալու:*
(ԱՇՍԱՀ)

10 Ծիծաղի տոպրակ, Անեկոտներ հայ և օտարների կեանքից, աշխատասիրեց
դպիր Ս.Ս.Ս.Շահագիզեան, Թիֆլիզ, 1892, էջ 52:

Մեկ այլ դեպքում այդ սթափեցնող արտահայտությունը լսելով՝ եղբայրներից մեկը պատրաստ է ամեն ինչ անել, միայն թե մայրը ուրախանա, և երեխան դա անում է յուրովի՝ կրկին ծիծաղ առաջացնելով ունկնդիրների շրջանում.

— Մամ, որ դու մեռնես, գերեզման կունենաս, չէ՞, — հեղափոխվում է 4-ամյա Դավիթը:

— Հա՛, — զայրացած վրա է բերում մայրը:

— Մամ, որ մենք ծաղիկներ բերենք դնենք քո գերեզմանին, դու կուրախանաս, չէ՞, — հարցնում է Դավիթը: (ԱՇՍԱՀ)

Խոսքակոնիվ տալիս ամեն մի երեխա աշխատում է դիմացինի հանդեպ իր առավելությունը հիմնավորել բերած փաստերով: Երբեմն էլ դրանք այնքան անսպասելի և զավեշտալի են լինում, որ ամենատխտոր թեմաներին առնչվելիս անգամ մեծերն անկարող են լինում զսպել ծիծաղը.

Երկու եղբայրների թոռնիկները խոսքակոնիվ են տալիս: Վերջապես Էմման հարձակման է անցնում.

— Դե գնա՛, մենք պանկիկ ունենք, դուք չո՛ւնեք: (Վիճարանող խմբերից մեկի երեխաների պապիկը մի տարի առաջ էր մահացել):

Փաստը փաստ էր, բայց «հակառակորդ» կողմը տեղի չի տալիս, և երեք տարեկան Քրիստինեն «հակահարված» է տալիս.

— Իսկ մենք պապիկի գերեզմանն ունենք, դուք չո՛ւնեք... (ԱՇՍԱՀ)

Առաջին անգամ գերեզմանաքարերին ծննդյան և մահվան տարեթվերը տեսնելուց հետո երեխան արդի գիտատեխնիկական նվաճումների ֆոնին եզրահանգումներ է անում.

— Մամ, էդ նկարների տակի թվերը իրանց սուրբվու (իմա՝ բջջային հեռախոսի-Ա.Ս.) համարներն ա, չէ՞... (ԱՇՍԱՀ)

ծ) Ժողովրդական ծիսակարգերն իրենց «դրսևորումն» են գտնում ինչպես մեծերի, այնպես էլ մանկական զվարճապատում-զվարճախոսություններում: Մենք գիտենք 3–6 տարեկան աղջիկ երեխաների, որոնք «սիրահարվել» են և «խոստովանել» իրենց «սերը» հորը, հորեղորդը, տարիքով մեծ բարեկամին, հարևանին, երբեմն էլ մի քանի տարեկան տղա երեխան՝ բարեկամի կամ հարևանի հարսին...: Բոլոր դեպքերում էլ այդ անկեղծ «խոստովանությունները» շրջապատի համար անսպասելի ծիծաղի առաջացման և այդ մասին շրջապատում վերապատմելու առիթ են հանդիսացել.

Արսենի 5-ամյակը նշվեց մանկական սրճարանում: Մի քանի օր հեղոտ փուն գալով՝ Արսենը լուրջ հայտարարություն արեց.

— Մամ, ես սիրահարվել եմ, շուտով մեր հարսանիքն ա լինելու:

— Բնչ — անսպասելի լուրից շփոթված՝ հագիվ արձագանքում է մայրը:

— Հա՛, մամա՛ ջան, եթե մանկական արճարանում ծնունդ նշում են, ուրեմն մանկական հարսանիք էլ կարող ենք նշել, — պարասխանում է մանկական արճարան վերադառնալու համար ամեն ինչի պարրասր Արսենը: (ԱՇՍԱՀ)

Նույն թեմային առնչվող մեկ այլ գվարճախոսության մեջ, արտաբերված 1950-ականների կեսերին, գյուղաշխարհի մանկան անհանգստությունն իր հարսանիքի կապակցությամբ այսպես է արտահայտվել.

Մի օր 6 տարեկան Սուր մի քիչ քնելուց հետո վեր է կենում, դիմում մորը, թե՛

— Մամ, իմ հրրսանիքը ըլելու վախարը նոր ա գալու՞, թե՛ անց ա կացել: (ԱՇՍԱՀ)

Մանկական գվարճախոսություններից մեկում էլ պապի հարսանիքի մասին թոռան հետաքրքրությունն այսպես է արտահայտել Նարեն.

— Պապի՛կ, ձեր հարսանիքի ժամանակ փեսան դու՞ էիր:¹¹

«Պառվի ուլերի»՝ ապրիլի 1–3-ի մասին ավանդազրույցը մոր ներկայացնելուց հետո 7-ամյա Հովիկը այսպիսի եզրակացության է հանգում.

— Մամա՛, որ բոլոր պառավները մեռնեն, էլ «պառվի ուլեր» չի լինի, չէ՞:¹²

Ծոռոները երեխաների մեջ են տեսնում իրենց անկատար իղձերի իրականացման հույսը, որոնց մի մասն իրենք են երեխաներին թելադրում նրանց ապագան, և վերջիններս մեխանիկորեն կրկնում են, մյուս մասն էլ երեխան ինքն է «որոշում», վճռում դառնալ զոհված ազատամարտիկ, ժողովուրդ, տղա երեխան՝ արքայադուստր, մեկ այլ դեպքում՝ ընկեր Նունե, նույնիսկ՝ ապարանցի, քանի որ պապիկն Ապարանում է ապրում, իսկ մեկ այլ գվարճախոսությունում հետաքրքիրը և գավեշտալին այն է, որ մեծահոգի փոքրիկը իր ցանկության խոսքում այսպես է ներկայանում. «Եղբայրս՝ մենեջեր, ես՝ պաժառնիկ»՝ մեկնաբանելով, որ եթե եղբոր օրյեկտը հրդեհ ընկնի, ինքը կարողանա անմիջապես օգնության հասնել ու հանգցնել: (Բոլոր նմուշներն էլ ԱՄՀՀ-ի հավաքածուից են)

11 Մանկական խոսք, էջ 75:

12 Նույն տեղում, էջ 55:

Իսկ մի ուրիշ երեխա *ի՛նչ եւս ուզում դառնալ* հարցին իր և եղբոր անունից է պատասխանում. «*Ախպերս՝ դիրեկտոր, եւ էլ իրա շոֆերը*»:¹³

Երբեմն էլ հակասության մեջ են երեխայի և ծնողի ցանկությունները. Նախակրթարանի երեխաներին՝ դաստիարակի ուղղած՝ ղվ ինչ է ուզում դառնալ հարցադրումը հինգամյա աղջիկը յուրովի է ընկալում, և մանկան անկեղծ ու միամիտ խոսքն էլ զվարճախոսության մեջ դառնում է անսպասելի զավեշտի առաջացման պատճառը.

— *Երբ մեծանամ,* — *ասում է 5-ամյա Մոնիկան,* — *ուզում եմ ամուսնանամ, բայց մամաս ուզում ա, որ եւ բժիշկ դառնամ:*

Այսպիսով, վերը բերված օրինակները ցույց են տալիս, որ մանկական զվարճախոսություններն իրենց թեմատիկ դրսևորումներով բազմազան են ու բազմաբնույթ: Դրանցում արտացոլված են մանկաշխարհի ներկայացուցիչների ինքնատիպ մտածելակերպը, մարդկության գիտատեխնիկական նվաճումների հանդեպ ունեցած յուրօրինակ վերաբերմունքը, բնության և մարդկային հարաբերությունների վերաբերյալ դրսևորված մոտեցումներն ու արված «վերլուծությունները», և այդ ամենը՝ երեխայի՝ անսպասելի ծիծաղ առաջացնող անկեղծ, պարզ ու շիտակ խոսքի միջոցով:

ТЕМАТИЧЕСКИЕ ПРОЯВЛЕНИЯ В ДЕТСКИХ ЮМОРЕСКАХ

Армен Ш. Саркисян

Резюме

Детская юмореска – своеобразный вид фольклора. В ней отражается особый образ мышления ребенка, его подход к природе и человеческим взаимоотношениям и их «анализирование», его отношение к достижениям научно-технического прогресса, и все это – посредством простой и прямолинейной речи, вызывающей у окружающих чувство абсурда.

В детской речи формы проявления шуток многообразны, как многообразны и своеобразны рамки мышления детей.

Ключевые слова: детская юмореска, круги мышления, детский мир, непосредственность, психология, искренность, выявление мира, мировоззрение, сказитель, пересказитель.

13 *Բալլյան Լ.,* Ականջդ բեր ասեմ. աֆորիզմներ, անեկդոտներ, բանաստեղծություններ, Երևան, ՀԳՄ հրատ., 2008, էջ 413:

THEMATIC MANIFESTATIONS OF CHILDREN'S HUMOR

Armen Sh. Sargsian

Summary

The nursery humoresque is a peculiar form of folk-lore. The child's extraordinary way of thinking, his approach to nature and human relationship, "analyzing" of it, his relation toward achievements of the scientific-technical progress are expressed in it. All of this is done through simple and immediate speech, rising sense of the absurd in surrounding people.

Keywords: children's humor, humoresque, children's world, heartiness, psychology, directness, perception of world, discovery of the world, narrator, re-narrator.

ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ

ԱՀ	— Ազգագրական հանդես
ԱՇՍԱՀ	— Արմեն Շավարշի Սարգսյանի անձնական հավաքածու
ԳՀ ՓԺԲ	— Գարեգին սարկաւազ Հովսէփեանց, Փշրանքներ ժողովրդական բանահիւսութիւնից
ԳՍ	— Գարեգին Սրվանձտյանց
ԵԼՄ	— Ե. Լալայեան, Մարգարիտներ հայ բանահիւսութեան
ԷԱԺ	— Էմինեան ազգագրական ժողովածու
ԼՀԳ	— Լրաբեր հասարակական գիտությունների
ՀԱԲ	— Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն
ՀԺՀ	— Հայ ժողովրդական հեքիաթներ
ՀՀ ՀԱՀԽ	— Հին աւանդական հեքիաթներ Խոտորջրոյ, հաւաքեց Հ. Մ. Հաճեան
ՀՀ ՊԿՊԱ	— Հայաստանի Հանրապետության պատմության կենտրոնական պետական արխիվ
ՀՍՀ	— Հայկական սովետական հանրագիտարան
ՄՄ	— Մեսրոպ Մաշտոցի անվան մատենադարան
ՆԳՆ	— Ներքին գործերի նախարարություն
ՊԲՀ	— Պատմաբանասիրական հանդես
Վկ	— Վկայություն
ՔՀ	— «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան
МНМ	— Мифы народов мира
СЭ	— Советская этнография
СПГУ	— Санкт-Петербургский государственный университет
ЧГИКИ	— Чувашский государственный институт культуры и искусств

CONTENTS

Preface	9
1. Stepan Lisitsian (on the occasion of his 150th birthday) <i>Lilia Vardanyan</i>	11
I. THE ARMENIAN GENOCIDE, SELF-DEFENCE, CANONIZATION	
2. Shaping the image of “the enemy” as supporting factors for the mass violence in the context of the Armenian Genocide <i>Hasmik Grigoryan</i>	18
3. The heroic battle of Moussa dagh according to the testimonies of the eyewitness survivors <i>Verzhine Svazlyan</i>	27
4. Andranik: folklore character <i>Alvard Ghaziyan</i>	41
5. Canonization of the martyrs of the Armenian Genocide as a cultural event <i>Harutyun Marutyan</i>	54
II. STALINISM: YESTERDAY AND TODAY	
6. The forced relocation of Armenians and the subgroup of “Turks” in specific localities exiled from the Black sea area <i>Hranush Kharatyan</i>	66
7. Altayan exile as a source of innovations <i>Levon Abrahamian</i>	81
8. The localization of the monument of Anastas Mikoyan as a “place of memory” <i>Hasmik Knyazyan</i>	90
III. OLD AND NEW REFUGEES/IMMIGRANTS IN ARMENIA	
9. Generation change issues in compatriotic unions <i>Anna Markosyan</i>	106
10. The Pand pilgrimage as a paradigm of the Getashen descendents’ identity <i>Gayane Shagoyan, Arsen Hakobyan, Victoria Khurshudyan</i>	116
11. The process of integration and naturalization of Armenian refugees from Azerbaijan (1988–1992) <i>Shushanik Ghazaryan</i>	126
12. The process of accomodation of Syrian Armenians <i>Armenuhi Stepanyan</i>	135
13. Language as an important component for Syrian Armenians cultural adaptation (an ethno-sociological survey) <i>Gayane Hakobyan</i>	143

IV. ETHNOGRAPHY OF MUSEUM OBJECTS

14.	The types of money and their ritual significance
<i>Armine Zohrabyan</i>	156
15.	Manifestations of compositions and ornaments
of Armenian carpets in middle age Spanish carpets
<i>Lilia Avanesyan</i>	168
16.	Necklaces with dragon symbols
<i>Astghik Israelian</i>	179
17.	On the issue of promoting of ethnographic artifacts and collections
in the light of modern market relationships
<i>Lianna Gevorgyan</i>	193

V. BELIEF, RITUAL, FESTIVAL

18.	Trepanation in the Late Bronze and Early Iron ages (on anthropological
materials from the territory of the Lori region of Armenia)
<i>Anahit Khudaverdyan, Suren Hobosyan</i>	206
19.	The miracle factor in the religious-ecclesiastical legends of Moks
<i>Ester Khemchyan</i>	217
20.	The soul outside of the body in Armenian tales of magic
<i>Tamar Hayrapetyan</i>	231
21.	The Hisnakats (Forty days) feast epiphany
<i>Hasmik Abrahamyan</i>	243
22.	On the tradition of raising of Varaz-Trdat, the Prince
of Caucasian Albania, on the shield
<i>Artak Dabaghyan</i>	255
23.	Reflection in the “curtail form” of the ritual in
the name of one plant
<i>Emma Petrosyan, Zaruhi Sudjyan</i>	263
24.	Funerals that can be photographed and
funerals that can not be photographed
<i>Smbat Hakobyan</i>	269
25.	Armenian-Catholic community of Samtskhe-Javakhk
(an attempt of historic-ethnographic research)
<i>Sose Grigoryan</i>	279

VI. SACRAL PLACE AND CHURCH

26.	Sacred landscape of Tirinkatar on Aragats
<i>Arsen Bobokhyan</i>	290
27.	Sacred objects from medieval Sagmosavank
<i>Ashot Manucharyan</i>	302
28.	Mount Cassius in traditional ancient beliefs and
folk tales of Armenians in the Antioch region
<i>Hagop Tcholakian</i>	313

29.	Two churches, two communities: social and religious context of newly built churches <i>Yulia Antonyan</i>	328
VII. LEISURE		
30.	The cafn environment in Yerevan: eastern space with western trajectory <i>Gohar Stepanyan</i>	340
31.	Leisure time structure changes in urban residential areas of the Republic of Armenia <i>Ruben Ohanjanyan</i>	353
VIII. PUBLIC DISCOURSE AND BEHAVIOUR		
32.	The interactions of culture and certain contemporary fundamental issues in Armenian public perceptions <i>Nikol Margaryan, Meline Torosyan</i>	366
33.	Some aspects of gender communication issues in Post-Soviet Armenia <i>Lilit Manukyan</i>	383
IX. AGRICULTURE AND GATHERING		
34.	Agricultural customs in Armenia in the 17th century according to historiographers Zakaria Kanakertsi and Zakaria Aguletsi <i>Christine Papikian</i>	392
35.	Gathering of wild fruits in Lori <i>Angela Amirkhanyan</i>	
X. EPIC POEM		
36.	Armenian folk heroic epic <i>Armen Petrosyan</i>	414
37.	Aram Ghanalanyan: writing down and editing the versions of “Sasna tsrer” (Daredevils of Sassoun) epic poem <i>Anna Poghosyan</i>	426
38.	The religious ceremonial component in the Armenian epic “Sasna tsrer” <i>Sargis Harutyunyan</i>	439
XI. FAIRY TALE		
39.	Gift-bringer and adviser animals in the Armenian folk tales <i>Marine Khemchyan</i>	446
40.	Fairy tale narration today <i>Nvard Vardanyan</i>	458

XII. MINOR FOLKLORE GENRES

41.	Thematic manifestations of children's humor <i>Armen Sh. Sargsian</i>	470
42.	Folklore and ethnographic materials in the Vedi region <i>Svetlana Vardanyan, Hasmik Margaryan</i>	484
43.	Distinctive Armenian words in the dialect of Turkey's Hamshentsi <i>Sergey Vardanyan</i>	491
	Abbreviations	503

**ՀԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

1

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹ

XVII

ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ԵՎ ԱՐԴԻԱԿԱՆ ՀԱՅՈՑ ՄՇԱԿՈՒՅԹՈՒՄ
Ստեփան Լիսիցյանի ծննդյան 150-ամյակին նվիրված ժողովածու

**PROCEEDINGS OF INSTITUTE
OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY**

1

ARMENIAN FOLK CULTURE

XVII

TRADITION AND MODERNITY IN ARMENIAN CULTURE
Festschrift for Stepan Lisitsian on the occasion of his 150th birthday

Խմբագիրներ՝
Հարություն Մարության,
Թամար Հայրապետյան,
Սուրեն Հոբոսյան

Էջադրում և ձևավորում՝
Արթուր Հարությունյան

ISBN 978-9939-9178-2-5

9 789939 917825

ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ԵՎ ԱՐԴԱՌԱԿԱՆ ԴԱՏՈՑ ԱՆԱԿՈՒՅԹՈՒՄ